

Tứ Xã - Làng Cổ Nơi Đất Tổ

--- Nguyễn Hữu Nhân ---

Nhiều nhà khoa học cho rằng, làng Tứ Xã gần đền Hùng là một trong số những làng cổ nhất ở Đất Tổ Phú Thọ và cả nước.

Vào thời Hùng Vương, làng này có tên là Ko Lang, khi tiếng Việt chưa có thanh điệu thì Lang, Láng, Làng đều chỉ nơi ở gần nước vì tổ tiên ta, người Lạc Việt vốn xuất xứ sống bằng nghề trồng lúa nước, trọng nước. Xa xưa tục gọi đây là kẻ Gáp. "Kẻ" là đơn vị tụ cư của những cộng đồng người Việt định cư làm lúa nước. Về sau này dân ta mới dùng từ "Làng" thay cho từ "Kẻ". Khi triều đình lập sổ bộ kê khai tên làng thì kẻ Gáp gọi là làng Thạch Cáp. Chữ nôm viết là Lỗ Cáp. Thạch Cáp, Lỗ Cáp và Gáp đều mang một nghĩa gốc là gặp. Đó là nơi gặp gỡ giữa phương Nam và phương Bắc, giữa văn hóa Lạc Việt và văn hóa miền Hoa Hạ. Khảo cổ học đã phát hiện ở vùng sông Mã những hiện vật đá, gốm, đồng thau chế tác từ Gò Mun của Tứ Xã có niên đại trên dưới ba nghìn năm và ngược lại, chứng tỏ xa xưa làng này đã là nơi giao lưu trao đổi sản vật và công cụ với các vùng xa xôi trong nước. Từ Lạc Việt đi về phía Vân Nam có dòng Nậm Tao (sông Thao - gọi theo ngôn ngữ Tày Thái) và con đường dọc đất nước vắt qua làng Tứ Xã, đường ấy còn gọi là đường Thiên Lý. Khu đồng có đường dọc chạy qua được dân làng gọi là đồng Dọc. Nay còn có cầu Đồng Dọc và bờ Thiên Lý. Cạnh cầu Đồng Dọc có ngôi đền thờ vị tướng dân binh đời Trần: Lân Hồ tước hầu, từng đánh giặc phương Bắc và hóa ở đây.

Khảo cổ học không những chỉ phát hiện được ở làng này di chỉ Gò Mun có niên đại 3.000 năm mà còn tìm được các di chỉ thuộc văn hóa Phùng Nguyên 4.000 năm ở Mã Nguộn, xóm Kiều và ở gò Đồng Đậu II là hiện vật thời 3.500 năm trước cùng với rất nhiều hiện vật thuộc văn hóa Đông Sơn có rải rác ở nhiều đồi gò thôn xóm khác trong làng chứng tỏ nơi đây con người đã tồn tại liên tục từ 4.000 năm nay.

Xa xưa, làng nhất xã, nhất thôn, làng Thạch Cáp cũng là xã Thạch Cáp, nhưng rồi càng ngày làng càng sinh sôi nảy nở đa đình và do nạn hương đảng, một số họ rủ nhau xin giải qui, tách thành xã mới. Sau nhiều trăm năm, làng giải quy nhiều lần thành bốn xã (bốn đơn vị hành chính thấp nhất của triều đình). Do vậy, làng có tên Tứ Xã, ngày nay là xã Tứ Xã.

Thời đại Hùng Vương, nhiều làng ở Phú Thọ có tục thờ sinh thực khí, cầu sinh năm đẻ mười để bảo tồn và phát triển nòi giống. Cũng hiếm thấy địa phương nào trên miền bắc còn bảo lưu được lễ hội cổ truyền duy trì được tín ngưỡng phồn thực, đặc biệt là tục thờ nữ nường như ở Tứ Xã.

Xa xưa vào hai ngày 11 và 12 tháng giêng, làng lại vào đám Trò Trám nức tiếng cả vùng. Trò Trám là lễ hội tối cổ. Tối 11 tháng giêng dân phường Trám tế lễ ở miếu Trò, nơi thờ con gái vị đức ông là người khai dân lập ấp.

Hôm sau là lễ rước bông lúa thần. Đi sau đám rước có trò trình nghề tú dân chi nghiệp, còn gọi là trò bách nghệ khôi hài.

Cả hai phần lễ và hội của Trò Trám đều mang yếu tố phồn thực cầu mong cho con người và của cải sinh sôi phát đạt. Tín ngưỡng được thể tục hóa trong diễn và xướng của hội làng. Các vai thợ cày, thợ mộc, thậm chí cả vai thầy đồ và bọn môn sinh đều tỏ rõ trai gái đang giao hoan. Vai đi câu buông dây nhử mồi vào các cô gái làng xinh đẹp, hát: "Cần câu câu búp, câu rô, tôi nay câu lấy một cô chưa chồng". Tương truyền xa xưa mỗi năm làng định sẵn có một ngày cho con trai đi "câu vợ". Anh ta quăng dây buông mồi cho cô gái mà mình ưng muốn lấy làm vợ. Cô gái túm lấy dây câu, lồi vào đèn miếu để già làng công nhận cho họ được thành thân. Nếu không may bị một cô gái không ưng cướp được "mồi" thì anh ta phải đứt đứt dây câu để đến ngày ấy sang năm mới được đi câu tiếp. Vai đi câu trong Trò Trám vừa diễn lại nghề đánh bắt cá, vừa phô diễn tục hôn nhân cổ xưa.

Làng này, ngoài Trò Trám - một lễ hội điển hình vùng trung du đồng bằng Bắc Bộ - còn có hội đánh quân Gáp - Mường. Ngày mùng 3 tháng 3 hằng năm, dân làng Gáp lại ra khu đồng Nhà Thánh và Dộc Năn, ném nhau với người làng Mường. Ngày ấy dân hai làng có thể thả sức ném nhau, không hận thù vì hai làng có kết chạ dân anh, dân em cùng thờ ông tướng Lân Hồ thời Trần. Tương truyền xa xưa thánh Tản Viên, con rể vua Hùng, thường luyện quân đánh trận ở đất này nên tục đánh quân vừa để tưởng niệm thời vua Hùng, vừa tưởng niệm ông Lân Hồ và rèn luyện tinh thần thượng võ cho nhân dân. Rằm tháng 7 hằng năm, làng Tứ Xã lại có hội đánh đám, đàn ông trong làng ra bãi chợ sân đình thả sức đánh nhau đến sưng tím mặt mày. Tháng chạp làng có hội đánh cá Láng Thờ. Hội mở để tưởng niệm nơi Sơn Tinh đánh Thủy Tinh. Truyền thuyết ấy có thể cho ta biết nơi đây, thời tiền sử thường diễn ra các trận chiến của các bộ lạc ở trên rừng với những tộc người từ biển vào. Cũng tháng Chạp, làng còn có tục tế ba dò ở sở Tranh với ba ông mệnh bái, một hình thức tế lễ rất đặc biệt hiếm thấy ở các nơi.

Làng cổ người đông, người làng phải chia tách thành xã nọ xã kia, ba bè bảy mối, hỗn canh hỗn cư, nhưng ai nấy vẫn tự hào là người kẻ Gáp đông dân nhiều lúa nhất tỉnh Phú Thọ.

Trong dân gian không ai để tâm phân biệt người của xã này xã khác. Trong tình cảm của mọi người chỉ có một làng Gáp với những cây đa giếng nước sân đình và hội hè đình đám quanh năm với nhau. Làng có rất nhiều phường hội, phe, giáp là các tổ chức cộng đồng tự quản để dân làng dựa vào nhau mà sống, phát triển ngôi làng của mình vững bền trở thành một trong những pháo đài kiên cố của người Việt chống lại mọi âm mưu đồng hóa về mặt văn hóa của kẻ thù ngoại bang.

Năm 1960, phát biểu ý kiến với các già làng, giáo sư Phạm Huy Thông và Cao Huy Đình khẳng định: Thời Hùng Vương, bộ tộc Ko Lang là một trong số các bộ tộc hùng mạnh nhất của người Lạc Việt. Sự hùng mạnh đã tạo cho người kẻ Gáp một tính cách can đảm, trung thực, thẳng thắn và bảo thủ. Giờ đây, người làng Gáp vẫn giữ giọng nói riêng, thanh điệu riêng, nhiều phương ngữ riêng chứa đựng các yếu tố ngôn ngữ Việt cổ mà nhiều người nghiên cứu ngôn ngữ cho đây là một ốc đảo ngôn ngữ.

Trước khi đi dự hội Đền Hùng mùa xuân năm nay, người làng Gáp lại mở Trò Trám - một lễ hội làm tương bừng cả vùng Đất Tổ - không những thu hút về đây nhiều nhà khoa học từ Hà Nội, nhiều sinh viên khoa xã hội học của các trường đại học mà còn có cả những nhà nghiên cứu văn hóa xã hội từ nước ngoài đến tham quan, nghiên cứu.

Các giá trị văn hóa cổ truyền ở làng Tứ Xã giờ đây đang góp phần thúc đẩy làng Tứ Xã phát triển đô thị hóa nông thôn và mọi mặt kinh tế xã hội nhanh hàng đầu ở tỉnh Phú Thọ. Giờ đây, Tứ Xã là địa phương duy nhất trong tỉnh kể cả một số tỉnh trong vùng có hai học sinh đi thi quốc tế được huy chương và rất nhiều em thi đỗ cao vào các trường đại học. Một số khác giành được các suất học bổng du học ở Mỹ và Australia.